

Наукові записки

listopada. - № 49; Там само. - 28 října /14 listopada. - № 50; Там само. - 20 prosince 1907 / 2 ledna 1908 № 8 та ін.; 8. Циркуляри и переписка о деятельности спортивных обществ в Киевской губернии... // ДАКО. - Ф. 10. - Оп. 1. - Спр. 683. - Арк. 7; 9. Ходатайство гимнастического общества «Сокол» об отводе ему земельного участка // ДАМК. - Ф. 802. - Оп. - 69. - Спр. - Арк. 1 -6; Ходатайства различных обществ... // Там само. - Ф. 16. - оп. 465. - Спр. 1721. - Арк. 16, 30 зв. 60; 10. О гимнастических обществах в Подольской губернии // ЦДІАУК. - Ф. 301. - Оп. 1. - Спр. 1631. - Арк. 215-217; Устав гимнастического общества «Сокол» в г. Каменец-Подольский. // Там само. - Ф. 442. - Оп. 636. - Спр. 647. ч. IV. - Арк. 613-617; Об организации и деятельности молодежного отделения общества «Сокол» в Подольской губернии. // Там само. - Оп. 641. - спр. 704. - Арк. 13; 11. Харьковский «Сокол» в 1909 г. (далі - Харьковский «Сокол»). - Харьков., 1910.- С. 2-3; 12. Из донесения в штаб начальника Киевского ГЖУ об обществах в Киевской губернии... // ГАРФ. - Ф. 110. - Оп. 19. - Д. 164. - Л. 123.; Харьковский «Сокол»... С. 10-12; 13. Брошюры, заметки, газетные вырезки о Харьковском гимнастическом обществе «Сокол». // Там само. - Ф. 541. - Оп. 1. - Д. 201. - Л. 7, 10-12; 14. Переписка с председателем правления Харьковского гимнастического общества «Сокол» о деятельности общества и оказания ему помощи...// Там само. - Д. 203. - С. 23-28.; Успех харьковских соколов // Южный край. - Харьков. - 1910. - 18 июля. - № 10043; 15. Гимнастическое общество «Русский сокол» в Киеве в 1910 году. - К., 1911.-С. 2,4; 16. О деятельности в Киевской губернии различных обществ... // ГАРФ. - Ф. 102. - Оп. 242. - Д. 103. - Л. 34-36; 17. О наблюдении за деятельностью в г. Киеве обществ вспомоществования, национальных, образовательных, спортивных... // Там само. - Ф. 110. - Оп. 20. - Д. 74. - Л. 91-92; 18. Различные газетные вырезки о «Соколе» в Российской империи. // Там само. - Ф. 541. - Оп. 1. - Д. 215. - Л. 57.; О наличии в г. Екатеринославе гимнастического общества «Сокол»... // ЦДІАУК. - Ф. 313. - Оп. 2. - Спр. 2658. - Арк. 246.; О наличии в городе Чернигове гимнастического общества „Сокол" // Там само . - Ф. 1439. - оп. 1. - Спр. 1481. - Арк. 2-3.; Ходатайство директора Житомирской 2-й гимназии о командировке в Прагу преподавателей Кадилина и Теодоровча на VI слет Чешской сокольской общины // Там само. - Ф. 707. - Оп. 79. - Спр. 7а. - Арк.. 273-275; 19. Об освобождении пленных славян... // Российский государственный военно-исторический архив. - Ф. 2003. - Оп. 2. - Д. 326. - Л. 93-94; 20. Доклады в Центральное Чехословацкое бюро... // Российский государственный архив социально-политической истории. - Ф. 549. - Оп. 5. _ Д. 71. - Л. 25-27, 37, 65.; Доклады ЦК Чешско-словацких коммунистических групп на территории России-Украины в ЦК КП(б)У... // Центральный державний архів громадських організацій України. - Ф. 1. - Оп. 20.- Спр. 100. - Арк. 5-8.

Н.М. Токар

ВАСИЛЬ ДОМАНИЦЬКИЙ: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ НАУКОВЦЯ-ПОДВИЖНИКА

Життєвий шлях людини завжди відповідає її характеру. Василь Доманицький був надзвичайно енергійною людиною, з якою були несумісні такі поняття як відпочинок і спокій. Тому за своє недовге життя він залишив помітний слід в українській історії.

Народився Василь Миколайович 7 березня 1877 року в с. Колодистому на Київщині у родині священника. Навчався у 4-й київській гімназії, потім на історико-філологічному факультеті Київського університету. Він був одним з найулюбленіших учнів В.Антоновича, мав безсумнівний хист до науки і відрізнявся широтою дослідницьких інтересів (історія, етнографія, археологія, література, політичні науки, економіка тощо). Завзятий, наполегливий, невтомний, В.Доманицький в університеті одержує прізвисько Вітер, що відповідало його непосидючому характеру.

У 1898 р. В.Доманицький тимчасово працював на складі української літератури комітету "Молода Україна" (головою цього комітету у той час був відомий український композитор М.В.Лисенко, його помічником В.П.Науменко). На цьому складі зберігалися нелегальні видання, що стаю відомо поліції. У вересні того ж року до Київського губернського жандармського управління надійшов донос про те, що "...на вулицях збиратися у простонародних малоросійських костюмах студенти - Ісаєв, Мицевич. Доманицький. Останній - один з найбільш яскравих і популярних українофілів..."¹.

У наступному році було встановлено, що В.Доманицький під прізвищем Деваковського розсилає з Києва друковані відозви. 30 січня 1899 р. Департамент поліції виніс рішення щодо гласного нагляду над ним терміном на два роки.

Водночас В.Доманицький дуже серйозно вчився в університеті і почав співробітничати в журналах "Київська старовина" і "Літературно-науковий вісник". Його

замітки і повідомлення в цих журналах найчастіше підписувались криптонімом В.Д. Охоплювали вони різноманітну тематику, широке коло питань, пов'язаних з історією, літературою, театром, мистецтвом. Через деякий час В.Доманицький очолює відділ хроніки і заміток у журналі "Київська старовина", який відображав новини українського життя, в тому числі вибрані з інших російськомовних часописів (українських тоді ще не було). Цей відділ для того часу (кінець XIX ст.) мав величезне значення для розвитку національної свідомості, оскільки був єдиним органом української преси і тодішні українці починали читати свіжий номер "Київської старовини" звичайно з відділу "Текущих известий и заметок"².

Тоді ж він вступив до літературного гуртка, що гуртувався навколо О.Кониського. Цей гурток молоді займався виданням популярних книжок і у 1894 р. поклав початок видавництву "Вік"³. Під егідою цього видавництва і при найактивнішій участі В.Доманицького вийшла у світ антологія нової української прози і поезії за сто років її розвитку. Вона теж мала назву "Вік", складалася з трьох великих томів, містила, крім творів, біографії та портрети авторів, у тому числі й тих, хто перебував тоді на політичному засланні в Сибіру (зокрема Павла Грабовського). Ця антологія й на сьогоднішній день залишається однією з найбільш ґрунтовних хрестоматій української літератури XIX ст.

Закінчивши університет, В.Доманицький працював у приватній гімназії Валькера, але через хворобу легень змушений був залишити викладання і зосередитися виключно на громадській і літературній діяльності. Він продовжував брати активну участь у журналі "Київська старовина" і у видавництві "Вік". Останнє стало особливо діяльним, коли В.Доманицький залишив викладацьку роботу і мав більше часу для видавничої: протягом 1900-1905 рр. "Вік" надрукував 91 книжку загальним тиражем 325 тис. примірників і зумів стати єдиним солідним українським видавництвом у тогочасній царській Росії, де ще не була скасована заборона друкувати українською мовою⁴.

Громадський темперамент В.Доманицького найяскравіше виражений в його публіцистичних працях - в періодичній пресі, головним чином в "Громадській думці", "Раді", "Новій громаді". Його етапі часто зустрічаються в цих виданнях і відзначаються широтою політичного бачення, що освітлює кожний, навіть дрібний факт національного життя з погляду провідної політично-громадської думки. Публіцистичні якості В.Доманицького найбільш виразно виявилися в редагуванні газети "Рідна Справа - Думські Вісті" - органа української парламентської фракції у другій Державній Думі. Фракція запросила В.Доманицького на місце редактора і він виконав цей обов'язок блискуче: "Рідна Справа" була справжнім голосом української фракції, здобула собі велику популярність на Україні і мала великий вплив на маси.

В.Доманицький виявляв глибокий інтерес до історії і етнографії. Етнографічна діяльність В.Доманицького починається з невеликих досліджень - "Балада про Бондарівну", "Сучасні колядки і щедрівки", "Пісня про Нечая". Щодо останньої, то ця робота за кількістю зібраного матеріалу (68 варіантів) і за глибиною його аналізу не поступається аналогічній праці з дослідження українських історичних пісень Д.Антоновича і М.Драгоманова. Велика праця В.Доманицького "Піонер української етнографії Зоріан Доленга-Ходаковський" присвячена одному з найперших записувачів усної народної творчості XIX ст. поляку Адаму Чарноцькому, який зібрав близько 3000 текстів народних пісень.

На сьогодні ім'я В.Доманицького відоме широкому загалу в першу чергу завдяки його редакторській роботі над працею М.Аркаса "Історія України-Русі". Для того, щоб показати значущість цієї праці для тогочасного суспільства, слід навести слова відомого українського культурного діяча О.Лотоцького: "Се була перша книжечка нашої історії, написана для широкої публіки, й популярність її в свій час була надзвичайна. "Ілюстрована історія України" М.Грушевського появилася пізніше і не мала такого успіху у широкого читача, як "Історія України-Русі" Аркаса-Доманицького⁵". Що ж до сучасних істориків, то оцінка цієї роботи неоднозначна: майже всі вони попри численні зауваження щодо періодизації, висвітлення окремих подій, методики використання джерел, ілюстрацій тощо⁶,

наголошують на тому, що "Історію України-Русі" в першу чергу слід розглядати як явище активного розвитку національного духу, культури, мови та її вплив на громадянство.

В 1902 р. В.Доманицький написав узагальнюючу "Історію Малоросії*", про яку дав схвальний відгук його вчитель В.Антонович⁷. Відомі декілька його праць з історії козаччини, написаних під керівництвом В.Антоновича: "Причинок до історії повстання Наливайка" (Львів, 1901), "Чи була реформа Баторія" (Львів, 1901). Однак особливої уваги серед них заслуговує велике дослідження вченого "Козаччина на переломі ХУІ-ХУІІ ст. (1591-1603)", яке відрізняється ретельністю аналізу, великою кількістю цікавих нових деталей. Сучасні дослідники вважають цю працю найдокладнішим дослідженням з історії козацьких війн кінця ХУІІ ст. у дорадянській історіографії⁸.

Наполеглива праця В.Доманицького не лишилася непоміченою. До молодого вченого приходять визнання: 29 січня 1900 р. його обирають дійсним членом київського Товариства грамотності, а 27 жовтня того ж року - дійсним членом історичного товариства ім. Нестора-літописця. Але наукову роботу йому доводилося вести час від часу: туберкульоз легень раз у раз відривав його від намічених студій⁹.

Тяжка хвороба змушує В.Доманицького до серйозного і тривалого лікування: у 1901 р. - в Ялті, у 1902 р. - в кумисному санаторії в Уфімських степах, взимку 1902 - 1903 рр. - на о-ві Корфу в Адріатичному морі, а взимку наступного року - на березі того ж моря в Рагузі.

Але він виявляє гідну подиву працьовитість і наполегливість, з головою поринає у дослідницьку роботу. Завзято береться до видання творів Марка Вовчка, задуманого видавництвом "Спілка" у Львові. У 1903-1904 рр. редагує і частково перекладає українською мовою третій том зібрання оповідань Марка Вовчка. Роботу цю В.Доманицький виконує в пансіоні для легеневих хворих. Після смерті письменниці дослідник допомагає її старшому сину Б.О.Марковичу розбирати архів М.Вовчка. До рук В.Доманицького потрапляють автографи "Народних оповідань" М.Вовчка з помітками П.Куліша і О.Марковича, зошити письменниці зі складеним нею словником українських характерних виразів, а також інші папери і листи. За допомогою цих матеріалів дослідник виступає на захист письменниці і доводить, на противагу закидам О.Огоновського¹⁰, що саме Марія Олександрівна Маркович є авторкою "Народних оповідань".

В.Доманицький відомий культурній громадськості України і як ґрунтовний дослідник текстів Т.Шевченка. Він підготував перше критично перевірене видання "Кобзаря" 1907 р., і потім 1908 р. з цього приводу О.Лотоцький писав: "І що б не сказала колись дальша критика шевченківського тексту (а її ще й досі немає), вона мусить, при всяких умовах, визнати той факт, що український народ вперше прочитав справжнього Шевченка з рук Доманицького"¹¹. Справа в тому, що всі попередні видання творів Шевченка відзначалися неточністю щодо критики різних варіантів тексту. Тексти бралися випадкові, традиційні, хоча в цей час з'являються все нові і нові варіанти. Саме В.Доманицький видав новий, справжній "Кобзар", який широко розповсюдився у народних масах. Відзначаючи величезне значення цієї роботи, С.Єфремов писав: "Коли б Доманицький нічого більше не зробив був, то вже одна оця праця над "Кобзарем" повинна б забезпечити йому вічну пам'ять на Україні."¹².

В цей же час В.Доманицький разом з відомим діячем української культури В.Липинським видає ряд праць, присвячених діяльності призабутого польського поета Данила Братковського - "предтечі українських хлопоманів"¹³. В 1697 р. Д.Братковський видав у Кракові книжку польських віршів під назвою "Світ, переглянутий по частинам". Деякі з цих віршів переклав українською мовою В.Доманицький. Цей переклад відзначається ретельним текстологічним аналізом і представляє неабияку цінність для філологів.

Взимку 1904-1905 рр. В.Доманицький перебував у с.Колодистому - в батьків. Але й тут він не лишив громадських справ. Економічна безпорадність села, занедбаного в своїх основних громадських потребах, спонукає В.Доманицького зайнятися тут пропагандою кооперативної справи. За його безпосередньої участі в Колодистому відкривається

товариська крамниця, а засноване ним в 1901 р. позичково-ощадне товариство вже в 1905 р. має кредит в Державному Банку та в центральних установах дрібного кредиту і мало в обігу сотні тисяч карбованців¹⁴. Здобутки В.Доманицького на кооператорській ниві не залишилися непоміченими і через 10 років після його смерті його ім'ям було названо одну з перших кооперативних шкіл на Україні¹⁵.

Його бурхливу діяльність завважила політика, до того ж їй стала відома справа з пересиланням нелегальної літератури, до якої був причетний В.Доманицький¹⁶. В кінці липня 1905 р. заарештували брата В.Доманицького - Платона, а сам він за кілька днів до того виїхав з села і більше туди не повернувся. Протягом двох з половиною років поліція розшукувала В.Доманицького по всій країні, його фото і опис прикмет одержали всі губернські і повітові жандармські управління, а він у цей час нелегально мешкав на квартирі друзів у самій столиці Російської імперії¹⁷.

Коли без присутності В.Доманицького на основі слідчих матеріалів про його "революційну" діяльність на селі суд у грудні 1907 р. нарешті виніс ухвалу вислати політичного злочинця на три роки до Вологодської губернії, цей вирок так і залишився на папері. За місяць до цього, завершивши свою творчу роботу над підготовкою до друку як "Кобзаря" Т.Шевченка, так і "Історії України-Руси" М.Аркаса, В.Доманицький у зв'язку із загостренням своєї хронічної хвороби негайно виїхав на лікування до закордонного курорту Закопане¹⁸ на польській території, що перебувала тоді під владою Австро-Угорської імперії.

Перебуваючи в Закопаному, В.Доманицький, незважаючи на тяжкий стан здоров'я, продовжує наполегливо працювати. Він багато читає, увесь час перебуває в курсі справ української літератури. Це, безперечно, доводить характер його праць, написаних у той час: "Українське письменництво в року 1908 (бібліографічний огляд)", "Українська та про Україну література в році 1909. Українські видання за січень, лютий і марець", "Українська література в Росії 1909 р."

Місяцями прикутий до ліжка, він терпить нестатки, але не просить допомоги і розходить на ідейному ґрунті з М.Грушевським, від якого значною мірою залежав його матеріальний добробут¹⁹.

Відчувши себе трохи краще, В.Доманицький на початку 1909 р. приїхав до Львова з рефератом "Український видавничий рух в Росії за останніх 15 літ". Повертаючись до Закопаного, він відвідує знайомих у Кракові і Стрию і, ніби передчуваючи свій близький кінець, передає матеріали з архіву Марка Вовчка (в тому числі і її автографи) Б.Лепкому.

Останні місяці свого життя В.Доманицький перебував в лікарні поблизу містечка Аркашон, що в Італії.

У 1909 р. батько Василя Миколайовича порушує клопотання про повернення додому безнадійно хворого сина, але петербурзький генерал-губернатор Трепов категорично заперечує. У червні 1910 р. мати хворого через Державну Думу добивається дозволу привезти сина вмирати у батьківську хату. Але скористатися ним В.Доманицький не зміг: 28 серпня (10 вересня) його не стало...

Василь Миколайович Доманицький прожив всього 33 роки. Отже, на справжню роботу він мав всього 10 років, з яких половину він прожив або ховаючись від російського уряду, або змушений був жити на чужині, лікуючись від тяжкої хвороби. Але це не завадило молодому вченому в повній мірі віддаватися своїй роботі. Для своїх нащадків В.Доманицький залишив величезний скарб - свої наукові доробки з історії, етнографії, літературознавства тощо. Однак молодий дослідник не встиг ні виявити всіх своїх здібностей у повній мірі, ні дати того результату своїй праці, на який він спромігся б за інших обставин і хоча б трохи довшого часу. Проте наслідки його роботи виявилися такі, що їх вистачило б і на довге та й не на одне життя, і тому українське громадянство по заслугі повинно поставити його ім'я серед найвидатніших діячів свого народу.

1. Лобач-Жученко Б.Б. 3 нових матеріалів про В.Доманицького // Радянське літературознавство.- 1970.- № 8. - С.30; 2. Василь Доманицький (з нагоди 15-ї річниці його смерті). - Подєбради, 1925. - С.5; 3. Гордєєв В. Лицар праці // Колос (Тальне). - 1977, 17 березня; 4. Там само; 5. Василь Доманицький (з нагоди 15-ї річниці його смерті). - Подєбради, 1925; 6. Ульяновський В. Микола Аркас, "Історія України-Русі" і Михайло Грушевський // Історія, історіософія, джерелознавство. Історичний збірник. - К., 1996. - С.184-189; 7. ІР НБУ НАН України. - Ф. III, од.61974. - Арк.1 зв.; 8. Леп'явко С. Козацькі війни наприкінці ХУІ - на початку ХУІІ ст. - Чернігів, 1996. - С.19; 9. Лобач-Жученко Б.Б. 3 нових матеріалів про В.Доманицького // Радянське літературознавство.- 1970.- № 8. - С.33; 10. Там само. - С.35; 11. Чистому серцем. Пам'яті В.Доманицького. Біографія, спомини, похорон. - К., 1912. - С.7; 12. Там само. - С.8; 13. Історія української літератури. - Львів, 1994. - С.54; 14. Лотоцький О. Василь Доманицький - громадянин // Василь Доманицький (3 нагоди 15-ї річниці його смерті). - Подєбради, 1925. - С. 10-11; 15. Фареній І.А. Український кооперативний рух у період 1917-1920 рр.: Автореф. дне...канд. істор. наук. - Запоріжжя, 2000. - С.14; 16. Лобач-Жученко Б.Б. 3 нових матеріалів про В.Доманицького // Радянське літературознавство.- 1970.- № 8. - С.34; 17. Сарбей В.Г. Микола Аркас і його "Історія України-Русі"//Аркас М. Історія України-Русі. - К.,1992. - С.28; 18. Там само; 19. Лобач-Жученко Б.Б. 3 нових матеріалів про В.Доманицького // Радянське літературознавство.- 1970.- № 8. - С.33.

О. Б. Комарницький

ЄВРЕЙСЬКЕ ГРОМАДСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ В 1917-1918 рр.: НА МАТЕРІАЛАХ МІСТЕЧОК ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Демократичні перетворення, які розпочалися на теренах колишньої Російської імперії одразу після повалення самодержавства, відкрили нову сторінку в історії українців і євреїв. Постанова нового демократичного уряду Росії "Про скасування віросповідних і національних обмежень" від 20 березня 1917 р., створення єврейського міністерства (спочатку як Генеральне секретарство з єврейських справ УНР), III Універсал Української Центральної Ради, який гарантував великоруському, єврейському і польському народам право національно-персональної автономії, створили "верхівку автономного будинку" євреїв в Україні. Центральна Рада і її голова М.Грушевський вперше в українському суспільно-політичному русі виробили чітку програму забезпечення рівності всіх націй і народностей в УНР, задоволення культурно-національних, релігійних та інших потреб національних меншин, заклали правові основи демократичної етнополітики¹.

У розвиток цих прогресивних змін лідери єврейських політичних партій (М.Зільберфарб, М.Рафес, О.Золотарьов, А.Ревуцький, Я.Вульф-Ляцький, П.Красний, С.Гольдельман та інші) вирішили закласти надійний фундамент під цей будинок, створити надійну соціальну базу, а саме "вибудувати найширшу й густу мережу місцевих демократичних жидівських громад, і цим забезпечити можливість для центральних установ автономії спертися на організовану волю народу"².

Першим важливим кроком на шляху до цієї мсти був законопроект про єврейську громаду, підготовлений наприкінці листопада 1917 р. У зв'язку з цим Генеральне секретарство з єврейських справ звернулося до губернських правлінь аби "нових виборів на посаду равина не проводити, а продовжити термін його повноваження" до прийняття нового закону³. Ще раніше, у вересні 1917 р., появилася циркуляр, за яким громадський равін зберігав свої повноваження до реформування цього інституту. У проекті закону про єврейське громадське управління зазначалося, що обов'язки равинів "по веденню єврейських метричних книг, діловодства, посімейних і алфавітних списків євреїв, архіву" покладалася на єврейські громадські управи⁴. Проте прийняття цього, без сумніву, прогресивного нормативного акту затягнулося, що, в свою чергу, вносило дезорганізацію і хаотичність в управління громадою. Бердичівський повітовий равін 3 червня 1918 р. із занепокоєнням писав до Міністерства єврейських справ, що, наприклад, в Погребищі функції равина самовільно перебрало на себе правління громади. В результаті цього більшість метричних актів до метричних книг, які знаходилися в нього, не вносилися. Різні обряди здійснювалися без дозволу равина. Така ж ситуація була і в Козятині, де подібні обов'язки виконувала